SZILÁGYI ZSÓFIA

Rituális tánc, avagy iskola-e az egyetem?

I. Grekova: *A tanszék*

Ha egy regény egyetemen játszódik, a hősei pedig egyetemi oktatók és hallgatók, akkor az a mű olvasható-e „iskolaregényként"? A válaszhoz nemcsak azt érdemes végiggondolnunk, iskolának tekintjük-e a felsőoktatási intézményeket, az egyetemeket, főiskolákat, de azonnal egy definíciós problémába is beleütközünk. Vajon milyen műveket határozhatunk meg iskolaregényekként, hogyan tudnánk ezt a műfaji kategóriát körülírni? Hiszen az nyilvánvaló, hogy nem elégséges az ebbe az alkategóriába soroláshoz annyi, ha egy regény (egyik) helyszíne valamilyen iskola. Mostanra, sok-sok iskolában játszódó regényt végigolvasva, úgy látom, akkor válik egy-egy mű az olvasó számára iskolaregénnyé, ha benne valamilyen módon problematizálódik az iskola mint olyan, a tanárszerep, a tanár-diák viszony, a diákközösségek belső dinamikája, előtérbe kerül a tudásátadás módja, kérdésessé válik az iskolának, valamint a tanulásnak a szerepe, jelentősége; ha a középpontjába kerül az iskolának az a funkciója, hogy átléptet a gyereklétből a felnőttségbe, hogy betölt valamilyen „beavató" szerepet. Természetesen nincs szükség arra, hogy mindez egyszerre legyen jelen egyetlen iskolaregényben: a „beavatás" rítusát, például, elsősorban olyan regényekben fedezhetjük fel, amelyekben az érettségi megjelenik valamilyen módon. Viszont, ha bármely iskolaregénynek ezek szerint az érettségi jelenti a végpontját, hiszen ez az esemény vezet át a gyereklétből a felnőttségbe egy sajátos beavatási rítus keretében, akkor mit kezdjünk az egyetemen játszódó regényekkel? Ott már, úgy tűnik legalábbis ezek alapján, felnőttek tanítanak felnőtteket: akkor pedig az egyetem mennyiben tekinthető iskolának? Vannak ott még egyáltalán diákközösségek? Lehet-e beszélni az egyetemen kiközösítésről, léteznek-e sajátos rítusok, és, egyáltalán, a tanár-diák viszony ugyanolyan hatalmi struktúraként jelenik-e meg ott, mint egy általános- vagy középiskolában? Természetesen itt nem is az a kérdés, mit gondolhatunk az egyetemekről mint oktatási intézményekről ilyen vonatkozásban – hanem az, mit kezdhet mindezzel egy író, ha egyetemen játszódó regényt ír.

Persze, ha egy „egyetemregényt" úgy olvasunk, hogy a benne olvasottakat összevetjük a regénybeli oktatási intézmény egykorú társadalmi valóságával, akkor nem tehetünk úgy, mintha az „egyetem" ugyanazt jelentette volna a huszadik század elején, közepén, illetve napjainkban. Ha csak a mai helyzetre gondolunk, akkor folyton olyan leírt vagy csak sóhajtozásokkal tarkított beszélgetésekben elhangzó véleményekbe

ütközünk, amelyek az oktatás tömegesedését, a színvonal csökkenését, az adminisztrációs terhek növekedését panaszolják. A felsőoktatással kapcsolatban nem kevesen azt a nehezen feldolgozható változást is emlegetik, hogy míg korábban az egyetem egy diákok által ostromlott várhoz volt hasonlítható, amelyben a tanárok minden erejükkel (leginkább a felvételi vizsgával) megpróbálták útját állni a rohamozóknak, hogy csak a legrátermettebbeket engedjék be, addig ma már tágra nyitott ajtókat látunk, és olyan tanárokat, akik minden eszközt bevetve, leginkább boldogságot és szórakozást ígérve próbálják bevonzani a kívül csellengőket. Hiszen még néhány évtizede is sok jelentkezőből, szigorú felvételi vizsgával kellett kiválasztani a keveseket, ma viszont vidám nyílt napokkal, látványos toborzó körutakkal, átgondolt pr-stratégiával szeretnék az intézmények bevonzani a hallgatókat, hogy aztán minden erejükkel bent tartsák őket a képzésekben: a finanszírozás ugyanis ma, Magyarországon, kizárólag a hallgatói létszám alapján történik, vagyis már nem(csak) a diák sorsa függ a tanárétól, hanem a tanáré is a diákétól. De ha ezek a változások alapjaiban változtatták meg a felsőoktatást, akkor hogyan lehetséges, hogy egy 1970-es évek végén született orosz (vagy, ahogy akkoriban mondták volna: szovjet) regényben mintha a mai magyar egyetemekről olvasnánk?

I. Grekova (eredeti nevén Jelena Wentzel), miként a *Világirodalmi Lexikon*ból, a Gerencsér Zsigmond írta szócikkből kiderül, a műszaki tudományok doktora volt, a moszkvai vasútmérnöki főiskolán az alkalmazott matematika professzoraként dolgozott, a valószínűségszámítás köréből több elméleti munkát publikált. Választott írói álnevét az „igrek" (ez ipszilont jelent oroszul) szóból képezte meg, és, mint egy interjúból megtudtam, nem örült neki, hogy aztán Irinaként vagy Innaként oldották fel sokszor ezt a rövidítést (én is találkoztam a nevével Irina Nyikolajevna Grekova változatban): azt, persze, nem sejthette, hogy a számítógépes szövegszerkesztők meg azokat fogják bosszantani, akik megpróbálják leírni a nevét az általa kívánt változatban, rendre sorszámnévnek, római egyesnek érzékelve a nagy I-t.[1] Tudományos munkái mellett regényeket, novellákat írt, a szépírói pályát ötvenéves korában kezdve meg: a születési és halálozási dátuma jól mutatja, minden bizonnyal fordulatos életet élhetett, hacsak nem tudta magát hermetikusan elzárni a történelmi fordulatoktól. 1907-ben született Tallinban, 2002-ben halt meg Moszkvában, és már csak ezért nagy tiszteletet érdemel: gondoljunk csak bele, milyen évszázad is volt ez a Szovjetunióban, Észtországban, Oroszországban. Magyarországra, tudomásom szerint, három könyvével jutott el (megjelent még 1969-ben egy regénye, a *Kísérlet*, 1970-ben pedig egy novelláskötete, *A hölgyfodrász*): és mostanra az az egész irodalmiság, ahova ezek a kötetek is besorolhatók, vagyis a Szovjetunió irodalma, olyan mélyre süllyedt, mintha sosem létezett volna. Pedig nemcsak létezett, de elérhető volt Magyarországon is,

1 „I. Grekova neve előtt a nagy »I« betű nem jelent sem Irinát, sem Innát, hiába nevezik néha így – nem kis bosszúságára – a könyvkiadók. »I. Grekova« az »ipszilon« jelentésű »igrek« szóból képzett írói álnév." I. Grekova, *Nincs „női irodalom" (Nyikolaj Nazarov interjúja)*, ford. Rókás László, Szovjet irodalom, 1987, 3. sz., 157.

nem is kis példányszámban: *A tanszék* az Európa zsebkönyvek nívós sorozatában jelent meg, 1981-ben, Nikodémusz Elli fordításában, előtte pedig a *Szovjet Irodalom* című lapban is olvasható volt már, 1979-ben.

Goretity József 2015-ös tanulmánya, amelynek középpontjában az „új realizmus" jelensége áll, emlegeti Grekova nevét is (bevallom, amikor először olvastam a tanulmányt, még az új realizmus jelenségére kíváncsian, ez a név nekem is csak egy volt a sok, elfelejtett szovjet szerzői név közül): az orosz irodalomban az 1970-es évek végén lezajlott paradigmaváltás legnagyobb „veszteseinek" egyikeként. Az orosz irodalomban ezt a paradigmaváltást egy konkrét eseményhez, az 1979-es *Metropol* almanach kiadásához kötik, az új paradigmát pedig később nem pusztán új, az ún. „szocialista realizmussal" szembehelyezhető művek jelezték, de határozott hagyományátrendezés is, hiszen sorra jelentek meg 70-80 évvel azelőtt íródott művek, a szimbolista, az avantgárd próza, illetve számos egykor betiltott alkotás. Ennek következtében pedig a Szovjetunió irodalma, még azok az alkotások is, amelyek nem voltak sem „szocialista realistának" nevezhetők, sem sematikusak, teljesen kihullottak az orosz kritikusok és olvasók érdeklődéséből. Nemcsak Magyarországon tűnt el tehát Grekova,[2] de Oroszországban is:

> Mindezen folyamatoknak eredményeképpen az 1990-es évek elejére az orosz irodalomban befejeződött a paradigmaváltás, amelynek legnagyobb „vesztesei" mindenképpen a hivatalos szovjet irodalom képviselői lettek. Nemcsak az átideologizált, sematikus irodalomról van szó, hanem a mind a Szovjetunióban, mint külföldön – elsősorban persze a szocialista blokkban – nagy népszerűségnek örvendett ún. „hatvanasok" nemzedékének (Jurij Trifonovnak, Bulat Okudzsavának, I. Grekovának, Jevgenyij Jevtusenkónak) és az ún. „falusi íróknak" (Fjodor Abramovnak, Valentyin Raszputyinnak, Vaszilij Belovnak, Borisz Vasziljevnek, Vaszilij Suksinnak, Viktor Asztafjevnek) írásairól is. Az új, vadkapitalista környezetben élő orosz ember számára érdektelenné váltak annak az országnak, jelesül a Szovjetuniónak a problémái, amelyben született, de amely a '90-es évekre már nem létezett.[3]

Érdekes egyébként, hogy Goretity itt nem az írásmód, a prózapoétika érvénytelenné válását emlegeti, hanem az ezekben a művekben megjelenő szovjet világ

2 Kun Miklós megjegyzi azt is, hogy Grekova az olvasók körében népszerű volt ugyan művei első megjelenése idején, de értő kritika nem kísérte a munkáit, feltehetőleg azért, mert mindvégig kívülálló maradt hazája irodalmi életében: „Hogy az egy-egy írását értékelő, számtalan recenzió mellett I. Grekova munkásságáról közel negyedszázados pályafutása alatt sem jelent meg nagyobb lélegzetű átfogó tanulmány, annak bizonyára oka az is, hogy az írónő változatlanul nem vesz részt az irodalmi életben, hanem – valószínűleg – írásainak egyik kedvelt színhelyén, valamelyik kutatóintézetben dolgozik." Kun Miklós, *Egy regény, s ami mögötte lehetne*, Nagyvilág, 26(1979), 6. sz., 933.

3 Goretity József, *Kortárs orosz irodalom. Posztmodern vagy „új realizmus"?*, Alföld, 66(2015), 3. sz., 88. Egyébként a kilencvenes években, az ELTE orosz szakán ezt az egész irodalmiságot meg sem említették már, egyetlen órán sem. A jelenség ugyan erősen hasonlítható ahhoz, ami a magyar irodalomban történt, ahol ugyancsak lezajlott egy paradigmaváltás az 1970-es évek végétől kezdődően,

érdektelenné válását: és a Magyarországon Grekováról megjelent írások is elsősorban azt hangsúlyozták, hogy a *szovjet* felsőoktatást ismerhetjük meg *A tanszék* című regényből, szóba sem hozták a lehetséges párhuzamokat a magyar egyetemi világgal.[4] Pedig ha ma a regényre rábukkanunk a neten, majd megrendeljük egy antikváriumból, és elkezdjük olvasni az első jelenetet egy háromórásra nyúlt tanszéki értekezletről, nem azt fogjuk érezni, hogy ehhez a könyvhöz nincs semmi közünk: különösen, ha volt már részünk tanszéki értekezletben. A moly.hu egyetlen megszólalója a könyvről hozzá is köti Grekovát a mai magyar olvasók számára is jól ismert szerzőhöz, és „szinte ulickajás részeket" emleget.[5] A párhuzam egyébként nem oktalan és nem is véletlen, és nemcsak amiatt, mert mindkét szerző számára határozottan fontosak a női sorsok, életutak, szereplehetőségek és a túlélés érdekében megkötött női kompromisszumok, de amiatt is, mert Ulickaja két évet eltöltött a tudományos pályán, és ennek tapasztalatai több művében is felfedezhetők. De mielőtt *A tanszék* szereplőire, köztük a hősnőkre, oktatókra, diáklányokra, tanszéki adminisztrátorra rátérnék, visszakanyarodnék oda, miért ragadott magával annyira a regény.

A tanszék első jelenetében tehát egy véget érni nem akaró tanszéki értekezletbe csöppenünk – a tanszékvezető professzor, folyton kiesni akaró műfogsorával, egy idő után békésen elalszik ugyan, a vita azonban folyik tovább, a félév értékeléséről, pontosabban a bukások magas számáról, illetve a lemorzsolódás elleni küzdelemről.

---

ezzel összefüggésben pedig végbement egy hagyományátrendeződés is, ennek következtében pedig erősen a háttérbe szorult a hatvanas-hetvenes évek társadalombíráló, realistának nevezett magyar regényirodalma. De azért a kilencvenes években még a magyar szakon emlegették egyes órákon Sánta Ferenc, Fejes Endre vagy Sarkadi Imre nevét, miközben orosz szakosként Grekováról, Jevtusenkóról vagy Okudzsaváról semmit sem tanultam.

4 Mint ebben az „emlékezetes pedagógusportrékat" dicsérő ismertetésben is: „Tagadhatatlan, hogy Grekova elsősorban a szovjet felsőoktatás gondokat, de örömöket is adó hétköznapjait ábrázolja ebben a művében. Az általa igen jól ismert közeg bemutatásán keresztül azonban vall az élő, sokarcú iskoláról mint munkahelyről, emberi-kollegiális kapcsolatokról, s betekintést nyújt a tudományos élet útvesztőibe is." Palotay Ferencné, *A tanszék*, Köznevelés, 1981, 30. sz., 12.

5 Nem friss, 2012-es bejegyzés ez: https://moly.hu/konyvek/i-grekova-a-tanszek (utolsó megtekintés: 2020. szeptember 14.) Egyébként egy, Ulickaját a magyar olvasóknak bemutató elemzésben (az orosz író akkor még nálunk nem volt „szupersztár", 2003-ban mindössze a *Kukockij esete* és a *Médea és gyermekei* jelent meg magyarul) felmerül Grekova neve mint olyan női szerzőé, aki közelebb áll Ulickajához a saját orosz írónő-kortársainál: „Női mivoltában rejlő sajátos tudásához óvatosan közelednék. Különbözik az egymástól is természetesen eltérő kortárs orosz nőíróktól. Távoli hasonlóságot fedeztem fel közte és (az azért kevésbé mély) Grekova között. Távolabb áll a szókimondó, nyers Scserbakovától, a harmonikusan mesélő Tokarjevától, az emigráns orosz értelmiségi női tapasztalatokat megfogalmazó Tolsztaja unokanővérektől, s közülük a fantasztikus, szürreális álommesélésbe hajló Tatyjána Tolsztajától is." V. Gilbert Edit, *A kortárs transzcendens regény megteremtője: Ljudmila Ulickaja*, Kritika, 33(2004), 3. sz., 15.

Az értekezleten, talán nem meglepő módon, semmiféle megoldásig nem jutnak el, az egyik oktató viszont kifejti, miért nincs értelme buktatni a vizsgán:

> Mielőtt beírnád az elégtelent, háromszor is meggondolod. Ha beírod, az mindenkinek csak rossz: a diáknak, neked magadnak, a tanszéknek, az egész fakultásnak… És mi értelme az egésznek? Beírod neki az egyest, visszatér hozzád, mint egy bumeráng, nálad fog újra vizsgázni. Az utóvizsgára nem hagynak időt, nem számolnak, amikor a terhelést megállapítják, ez csak újabb tehertételt jelent. De hát rendben van, megszokhattuk már a túlterheléseket. A legfontosabb, hogy a diák, amikor utóvizsgára jön, nem jobban, hanem rosszabbul tudja az anyagot, mint tudta az előző alkalommal. Megint beírod az egyest. De dékáni engedéllyel megint eljön vizsgázni. És újból és újból eljön. A jelenleg érvényben lévő rendelkezések értelmében ugyanabból a tárgyból utóvizsgázni legfeljebb kétszer egymás után lehet. Harmadik alkalommal már a kizárás kérdése kerül szóba. De a dékáni hivatal, mint tudjuk, fél a lemorzsolódástól. Így aztán kivételt képezően egymás után újra és újra vizsgára engedi a hallgatót. Végül is a csepp kivájja a követ. Mindezt számításba veszed, végiggondolod, és beírod a kettest. Úgyis mindegy, ezzel végződik a dolog.[6]

Itt még nem is csodálkoztam annyira, hogy a tanárok érzései az utóvizsgákkal kapcsolatban igen hasonlóak egykor és most – a dékáni hivatal félelme a lemorzsolódástól már meglepőbb, hiszen ezt a rettegést annyira mainak, a hallgatói alapú finanszírozással összefüggőnek gondoltam eddig. Ahogy arról is meg voltam győződve, hogy a tömegoktatás problémáiról nem fogok olvasni egy hetvenes években íródott regényben, hiszen, ha ma erre panaszkodunk, az egyetemeken tartott felvételi vizsgák megszűnésére, a színvonal csökkenésére, kontrasztként pedig a még belátható, emlékeinkben megőrzött múltra szoktunk visszautalni, „régen minden más volt" felkiáltással. Vagyis éppen azokra az évekre hivatkozunk ellenpontként, amikor *A tanszék* is játszódik. Erre tessék, az idős tanszékvezető professzor épp olyasmikről beszél, amikről ma is szoktunk – hogy a felsőoktatás inflálódik, hogy sem a gyakorlati képzésre vágyók, sem a tudományos pályára készülők nem elégedettek, és hogy a megszerzett tudás gyorsan avul, tehát tanulási képességet kellene tanítanunk, ma azt mondanánk, az „élethosszig tartó tanulásra" felkészítve a fiatalokat:

> Azt hiszem, hogy a tömeges oktatás bűvöletében valahol elvesztettünk valamit. Kibontakozóban vannak a felsőoktatás inflációjának körvonalai. Valamiféle »pénzreformra« volna itt szükség. […]
>
> Az a tudás, amelyet hallgatóinknak adunk, a legtöbbjük számára fölösleges, egy csekély kisebbségük számára azonban ellenkezőleg, nem elég. A termelésben dolgozó mérnöknek általában nincs szüksége a magas tudományokra. Egészen más tudásra,

6 I. Grekova, *A tanszék*, ford. Nikodémusz Elli, Bp., Európa Zsebkönyvek, 1981, 11–12.

> készségre van szüksége (szervezőire, beszerzőire). Rossz eredményeket elérő hallgatóinkból gyakran jó mérnökök válnak.
>
> Végzett hallgatóinknak egy kis töredéke kerül tudományos munkakörbe, s ezek számára a főiskolánkban megszerezhető tudás egyáltalán nem elegendő.
>
> Az előbbieket és az utóbbiakat egy kaptafára képezzük ki, azonos tanterv alapján, ugyanannyi év alatt. Sem ezeket, sem amazokat nem tanítjuk meg arra, hogyan szerezzenek önállóan tudást könyvekből, holott éppen ez a legfontosabb napjainkban, amikor öt-tíz év múlva bármilyen hatalmas kész tudás elavulttá válik.[7]

De a párhuzamoknak, amelyeket egy mai egyetemi oktató egyszerre döbbenettel és megnyugvással fedezhet fel (ha már akkor, teljesen más rendszerben és országban így volt, akkor, vajon, örökre így is marad?), ezzel még koránt sincs vége. Ha napjainkban megkérdezzük bármely egyetem tanszékvezetőjét, mi nehezíti leginkább az életét, akkor nagy valószínűséggel nem a hallgatók felkészületlenségét, a kollégái passzivitását, a nyomorúságos tárgyi környezetet fogja elsőként elpanaszolni:[8] hanem a mindannyiunkat maga alá temető adminisztrációs terheket. Persze, ezekben a panaszokban jónéhány olyan elem lesz, amely már teljes mértékben 21. századi: az órameghirdetések elektronikus módja (az oktatót, hallgató fogva tartó és folyton meglepetésekkel kecsegtető Neptun rendszer), a záporozó és kitöltésre váró Excel-táblázatok nyilván nagyon távoliak az 1970-es évek szovjet valóságától, még akkor is, ha Grekova regénye egy alkalmazott matematikai, vagyis már valamennyire a számítástechnikával is foglalkozó tanszéken játszódik. De hiába érezzük úgy, hogy csak a mai világunk része a négy példányban kinyomtatandó és iktatandó szerződés, az egy papírra rákerülő nyolc (olykor tíz vagy tizenkét) aláírás, szigorúan meghatározott sorrendben, az egyszerre szkennelt, papíron és elektronikusan is leadott statisztikák, kimutatások, összesítések, ajánlások, jegyzőkönyvek és jelenléti ívek, hiába gondoljuk azt, hogy ma egy jó tanszéki adminisztrátor nélkül működésképtelenné válna egy egyetemi tanszék, és hogy az adminisztrációs terheink egyre csak növekednek – Grekova

7 I. Grekova, *A tanszék*, *i. m.*, 178.

8 Hozzáteszem, vonatkozó idézeteket erre az érzésre ugyancsak találunk Grekova regényében: egyrészt kiderül, hogy az egyetem munkatársai az örök várakozásban és átmenetiségben léteznek („Az új épülethez még nem kezdtek hozzá, de a régit már nem tatarozzák."), a bútoraik sorsa pedig arra figyelmezteti őket, jobb is ragaszkodni a régihez, még ha elhasználtnak, korszerűtlennek tűnik is, mert az újítások nem sok jót hoznak: „az új bútor roppant sajnálatos módon nem bizonyult valami tartósnak. Egy fél esztendő alatt, ahogy ezt az előadók mondani szokták, »túljutott a széthullás korszakának első stádiumán«. Az asztalok ajtajait nem lehetett becsukni, a fiókok pedig, éppen ellenkezőleg, csak a legnagyobb nehézséggel nyíltak ki. A székek fele vagy három lábon bicegett, vagy végképp elhullajtotta lábait, és a főiskola asztalosa nem volt hajlandó megjavítani őket, mondván: »Tűzifának való!«" (A két idézet: I. Grekova, *A tanszék*, *i. m.*, 6., illetve 7.)

regényében is a titkárnő, Ligyija Mihajlovna a tanszék életének középpontja, és a különös „papírvilág" úrnője egyben:

> A főiskola életének, éppúgy, mint minden másnak, két oldala van. Egy valóságos és egy vélt, egy reális és egy papírokból álló. Minden reális tény mellett ott húzódik a papírosokban jelentkező árnyéka. Előre-hátra, fel és le gördülnek a levelezés hullámai: körlevelek, jelentések, jegyzőkönyvek, kimutatások, rendelkezések, kérelmek és válaszok, igazoló jelentések okkal és ok nélkül. Ennek a fiktív papírvilágnak megvannak a maga törvényei, a maga illemszabályai, szóhasználata és stílusa, és skrupulózus követelményei, ami a formát, az írást, a margót és a sorközöket illeti. Egy új embernek fojtogató ez a papírvilág, de egy olyan valaki, aki megszokta és ismeri minden csínját-bínját, még bizonyos szépséget is talál benne.[9]

Egy rövid pontosítás, miért is emlegetem én Grekova tanszékét „egyetemiként", holott, miként az idézetből is kiderülhetett, ez egy főiskola egyik egysége: hogy egyetemként vagy főiskolaként nevezünk-e meg egy felsőoktatási intézményt, annak nincs különösebb jelentősége, hiszen ez a mindenkori szabályozás függvénye csak. Mindenesetre Grekova regényében olyan tanszéket látunk, ahol oktatás is folyik, tudományos munka is zajlik, tehát nyugodtan emlegethetjük a mai fogalmaink szerint egyetemiként. Ráadásul a szovjet, regénybeli főiskolai tanszék és egy mai, magyar egyetemi tanszék között a hasonlóságok nemcsak az adminisztrációban, de az oktatás szerkezetében és szabályozásában is igen markánsak. Én valóban azt hittem, csak nekem nincs szerencsém, azért élem meg azt már 2001 óta, mióta a felsőoktatásban dolgozom, hogy minden egyes tanévben valamilyen képzést kivezetünk vagy bevezetünk. De ezek szerint a tantervek reformálása már meglehetősen régi, kényszeres gyakorlat: „A tantervek idegesen, egy kaméleon színeváltozásának gyorsaságával változtak: éppen csak hozzászoktak, felkészültek az egyikre, máris előttük egy másik."[10]

És azt is nem egyszer tapasztaltam, hogy a tantervek állandó átalakítását a különböző generációkhoz tartozó oktatók egészen eltérő módon élték meg – legelutasítóbbak többnyire az idősebb professzorok szoktak lenni, mondván, teljesen mindegy, milyen tanterv szerint kell holnaptól haladni, ők úgyis mindig ugyanazt fogják tanítani. A tanszék vezetője, Nyikolaj Nyikolajevics Zavalisin (akit a kollégái csak Enenként emlegetnek maguk közt)[11] szintén értelmetlennek gondolja a tantervekről folyó, ezek szerint ugyancsak soha véget nem érőnek mutatkozó vitákat:

9 *Uo.*, 109.

10 *Uo.*, 108.

11 Oroszul ez irodalomra is utaló, jelentéses becenév: „A múlt században így jelölték a valamiféle rejtélyest és feltételest: »N. N. kormányzósági székhely vendégfogadójának kapujában.« Ilyen rejtélyes és feltételes valaki ő maga is." *Uo.*, 5.

> A tanszéken ma a tantervekről beszéltek. Hevesen, komoly arccal vitatkoztak valamiféle órákról. Különösen vadul veti magát a vitába Szpivak.
>
> Csodálkozom, hogy tudnak ekkora jelentőséget tulajdonítani ezek az emberek annak a kérdésnek, hogy miképpen osszák fel az óraszámot az egyes tantárgyak között. Hosszú oktatói pályafutásom során arra a furcsa következtetésre jutottam, hogy többékevésbé mindegy, mit tanítunk. A fontos, hogy ki és hogyan tanít.[12]

De Grekova regénye nem valamiféle esszéisztikus beszámoló a felsőoktatás helyzetéről, nem is elemző tanulmány: éppen ezért érdemes azt is megnézni, milyen nézőpontból látjuk a történéseket, milyen a regény szerkezete, és egyáltalán, miféle cselekményen keresztül látunk rá ennek a tanszéknek a mindennapjaira. Annyi már az eddigi idézetekből is kiderülhetett, hogy az elbeszélői nézőpont váltakozik a regényben, hiszen hol külső narrátor szólal meg, hol az öreg professzor fejébe lát bele az olvasó.

A regényt indító tanszéki értekezlet után a tanszék egyik docense, Nyina Asztasova veszi át a szót: itt még azt hihetjük, fejezetenként újabb megszólalókkal találkozunk, és ezzel a megoldással majd mintegy kibomlik, történetekkel telik meg a tanszéki tabló. De aztán a regény erre a várakozásra rácáfol: ketten szólalnak csak meg, a negyven körüli docensasszony mellett az öreg tanszékvezető. Utóbbi azonban már csak a halála után, amikor Asztasova megkapja átnézésre a tudományos hagyatékát: ebben, az asszony számára is meglepő módon, nem kéziratban maradt tudományos értekezések, hanem személyes feljegyzések, illetve a felsőoktatás helyzetét taglaló töprengések vannak. Találunk még a regényben leveleket (egy-egy hallgatótól), és megismerünk olyan figurákat is, akik nem voltak jelen a tanszéki értekezleten, így a titkárnőt, Ligyija Mihajlovnát, az öreg professzor háztartását vezető egykori szakácsnőt, Darja Sztepanovnát, vagy a kívülről a tanszékre hozott, vezetőnek szánt Viktor Andrejevics Fljagint.

Ha arra a kérdésre szeretnék válaszolni, miről is szól leginkább *A tanszék*, elsőre talán azt mondanám, az áll a középpontjában, ahogy egy tanszék élete, amely minden külső beavatkozási kísérlet, adminisztratív szabályozás, tantervváltoztatás, kimerítően hosszú értekezlet ellenére nyugodtan, jól ismert szabályok szerint folyik, felbolydul a tanszékvezető halála miatt.[13] Mivel már rögtön a regény elején kiderül, hogy

12 *Uo.*, 192.

13 Hogy mennyiféleképpen lehet összefoglalni a regény középpontjában álló kérdéseket, azt jól jelzi ez a szerzővel készült interjú előtt olvasható felvezetés: „*A tanszék* elhamarkodott döntésekről, egymás iránti nemtörődömségről, az emberi önzés és önzetlenség végleteiről szól. Mindezekkel együtt *A tanszék* szokatlan feldolgozása egy szokványos témának, a »nő szerelmének« és a »férfi becsvágyának«." I. Grekova, *Nincs „női irodalom", i. m.*, 157. Az utolsó mondat számomra különösen meglepő, hiszen akár megfordítva is jogos lenne, vagyis beszélhetnénk akár a „férfi szerelméről" és a „nő becsvágyáról" is *A tanszék* olvastán. Ugyanakkor Zappe László, az addigi orosz recepció tapasztalatai alapján, Asztasova és Fljagin konfliktusát látja a legfontosabbnak a regényben, az „értelmiség felelősségére" kíváncsian. Szerinte Asztasova „a meghitt, emberi és szabad, tehát valóban alkotó légköre védelmében harcol az egyébként tisztességes, de akkurátusan merev, s ezzel

Zavalisin nem foglalkozott megfelelően a káderfejlesztéssel (rajta kívül ugyanis nincs professzor a tanszéken), így már lehet tudni, hogy a halála komoly válságot okoz majd. Az Enen halála után rövid időre megbízott tanszékvezető, aki régóta a tanszék munkatársa volt, hirtelen távozik, és a kívülről érkező, kiszemelt új vezető, soha nem látott elgondolásaival, megpróbálja megváltoztatni a belső törvényeket. Fljagin figurája arra ad a szerzőnek lehetőséget, hogy azokról a kívülállók számára érthetetlen és ismeretlen szabályokról beszéljen, amelyeket a tudományos élet és az egyetemi oktatás résztvevői hallgatólagosan elfogadnak. Fljagin egyik elképzelése az, hogy szabályozni és rögzíteni fogja a vezetése alá tartozó egyetemi oktatók teljes munkaidejét, vagyis minden percről beszámolót, úgynevezett munkanaplót kér, nem elégedve meg azzal, hogy mindenki megtartja az óráit, elkészíti a szükséges tudományos dolgozatokat, vizsgáztat, konzultál, és így tovább. (Ha valaki most azt gondolná, elképzelhetetlenül abszurd egy ilyen munkanapló, annak megsúgom: dolgoztam olyan kutatási projektben, ahol az elvégzett munkáról nemcsak beszámolnunk kellett, nem pusztán az elkészült publikációkat kellett benyújtanunk, de napi jelentést kellett írnunk arról, órákra lebontva, melyik napon mit csináltunk, melyik könyvtárban voltunk, és így tovább. Abszurdnak ugyan abszurd volt ezeket a táblázatokat kitölteni, ám kötelező.) A felbolydult és ellenálló tanszék egyik oktatója hamar ki is figurázza ezt az elgondolást, amikor a megbeszélésen a következő munkanaplót olvassa föl:

> Markin felállt, és halálkomolyan elkezdte:
> „Február 10.
> 9.00 – 10.50 – tanrend szerinti foglalkozás.
> 11. 00 – 12. 15 – az I. számú tétel bizonyításán töprengtem.
> 12.15 – 14.00 – tanulmányoztam V. Boltjanszkij Az optimális vezérlés matematikai módszerei című művének harmadik fejezet tizedik pontját. A segédtétel bizonyításába belezavarodtam.
> 14. 00 – 14. 10 – ebédlőbe mentem.
> 14.10 – 14.50 – ebédeltem. Közben a meg nem értett bizonyításon töprengtem."[14]

De hasonló ütközőponttá válik a betegállomány kezelése is – egyébként valóban meglepő, még a közoktatásban dolgozók számára is, mennyire sajátos (íratlan) szabályok vannak a helyettesítés körül egy főiskolán vagy egyetemen. Az egyetemi oktató sokkal szabadabbnak tűnik ugyan ebben a vonatkozásban, mint a kisebbeket tanító kollégái (ha nem tud bejönni órát tartani, a hallgatók simán hazamennek, vagy leülnek a büfében, nem fogják szétszedni a termet, és a szüleiknek sem kell szólni, hogy gyorsan jöjjenek értük), ugyanakkor sokkal nehezebben helyettesíthető. Persze,

a munkatársak szellemét, alkotóerejét gúzsba kötő új főnökkel", ugyanakkor megjegyzi azt is, hogy megjelent olyan kritika a könyvről (Leonyid Korobkovtól, a *Lityeraturnaja Gazeta*ban), amely a szabályokat hozó Fljagin magatartását védelmezi. ZAPPE László, *Szovjet regények és viták az értelmiségről*, Kritika, 16(1979), 7. sz., 25.

14 I. GREKOVA, *A tanszék*, *i. m.*, 213.

a táppénzes állomány szabályozása korszakról korszakra változik azért, most már szó sincs arról, hogy anyagilag mindegy lenne (oktatónak, intézménynek, államnak) táppénzen van-e valaki, vagy sem, de az íratlan szabályok és a külvilág számára furcsa szokások még ma sem tűntek el:

> A legnagyobb konfliktus a betegállomány kérdése körül tört ki. A helyzet az, hogy a tanszéken nagyon régóta az volt a szokás, hogy a megbetegedett tanárok nem mentek betegállományba. Ez semmi kárt nem okozott az államnak, ebből semmiféle önző célokra nem lehetett következtetni. Betegállományban úgyis mindenki megkapta volna a száz százalékot, vagyis a teljes fizetést (kivéve a legfiatalabbakat, akik azonban nem szoktak betegeskedni), de elmaradtak az ügyintézéssel járó kényelmetlenségek. Ha egy tanár megbetegedett, akkor egyszerűen csak telefonált a tanszékre, és megkérte egyik kollégáját, hogy helyettesítse. Magától értetődik, hogy a helyettesítő a plusz órákért egy kopejkát sem kapott, de nem szokták megtagadni ezt: ma te, holnap én kerülhetek sorra. Betegállományba csak komoly, elhúzódó betegség esetén mentek, apró hétköznapi megbetegedések esetén (influenza, torokgyulladás, megfázás) megvoltak minden hivatalos papír kiállítása nélkül. Nyilvánvaló, hogy komoly ok nélkül soha senki sem adta át évfolyamát vagy csoportját másnak („Éppen olyan lenne, mint ideiglenesen kölcsönadni a feleségünket" – mondotta Markin). Éppen ellenkezőleg. Igyekeztek utolsó erejükig kitartani, betegen is bejártak előadásokra, és csak végső esetben folyamodtak a helyettesítéshez. Mindig így volt ez a mai napig is, és valamennyien normaként fogadták el.[15]

De hiába a reformelképzeléssekkel érkező Fljagin, a tanszék győz, és a kívülről érkezett, aki egy ideig megbízott tanszékvezetőként vezeti az egységet, saját döntéséből távozik a regény végén. És Fljagin meg a tanszék szembenállásában már meg is lehet mutatni az egyik jelentős különbséget „iskolaregény" és „egyetemregény" között: az oktatói gárda sajátos hierarchiaviszonyai elképzelhetetlenek lennének egy iskolában játszódó regényben. Egy iskolában játszódó regény többnyire az osztályt mutatja meg sajátos hálózatként, menő gyerekekkel, kiközösítettekkel, stréberekkel és peremhelyzetűekkel – vagy azt, hogy az osztály miként száll szembe, egységet képezve, a tanáraival. Egy egyetemi tanszék oktatói viszont nem egyenrangúak, egyáltalán nem mindegy, ki milyen egyetemi címet visel, ez rögtön a regény elején világossá válik (bár annak, aki nem tudja, milyen különbség van egy docens és egy tanársegéd között, rangban, fizetésben, a megtartandó órák számában, ez nyilván nem különösebben lényeges mondat): „A teremben a legkülönbözőbb pózokban üldögélnek a tanszék előadói: docensek és tanársegédek."[16] Persze, láthatunk olyan „irodalmi iskolát" is, ahol a tantestület szembeszáll az igazgatójával (bár most példaként hirtelen csak a *Harry Potter* ötödik kötete jut eszembe, amelyben Dolores Umbridge reformelképzeléseinek próbál ellenállni, leginkább csak csöndes szabotázsakciókkal, a Roxfort tanári kara), de Grekova regényében a tanszék szinte úgy viselkedik, mint egy osztály:

15 *Uo.*, 260.

16 *Uo.*, 6.

„Minden intézkedése, legyen az értelmes vagy értelmetlen, egyformán ellenállásba ütközött. Megtörténik ez néha, amikor egy iskolai osztály elbánik a nem szeretett tanárjával, teljesen elveszítve minden mértéket és igazságérzéket."[17]

Fljaginból nem lesz ugyan tanszékvezető, de a bukása után szinte megdicsőül, hiszen rájön arra, nem jó vezető, és azt is elmondja: mindvégig, miközben próbálta a működést átalakítani, tele volt kétségekkel. Egyébként is rájöhettünk már, nem olyan ő, mint Umbridge: rengeteget dolgozik maga is, nem csak a kollégáitól követel sokat. Sőt, elkísérjük a lakására is, ahol megtudjuk, mennyire szorongató személyes helyzetben van, egyedül neveli a lányát, és ápolja súlyos beteg anyósát: azt pedig, hogy mi történik vele majd, és mi lesz a vezető nélkül maradt tanszékkel, nem tudjuk meg a regényből.

A tudomány olyan, akár a mesebeli királyfi

Azon a bizonyos háromórás tanszéki értekezleten váratlanul megjelenik egy egyetemi hallgató is – bekopog egy lány, aki pótvizsga-időpontot szeretne, mivel megbukott „matlogikából". Emberből demonstrációs anyaggá változik hirtelen, hiszen épp a bukásokról vitatkoznak már órák óta, rá is mutat az egyik oktató, hogy lám, épp az ilyenek miatt ülnek itt – aztán kiderül, hogy *A tanszék* legalább annyira az ő regénye is, Ljuda Velicskóé, az orosz kisvárosból egyetemre kerülő, a tanulmányait egy idő után egyedülálló anyaként folytató fiatal lányé, akiről a regény végén megtudjuk, némileg váratlanul, hogy a tanszék egyik oktatójához, Markinhoz megy feleségül. A fordulat azért váratlan, mert Ljuda története mintegy mellékesen bomlik ki a regényben: épp annál a nagy sorsfordulatnál nem vagyunk ott, csak levelekből értesülünk róla, amikor a szerelem az oktató és a diák közt kibontakozik. És Ljuda sorsával párhuzamosan, vele szoros összefüggésben halad a barátnője, Aszja története: a két lány egy kollégiumi szobában lakik, együtt vállalkoznak az apját nélkülöző gyermek felnevelésére, sőt, Aszja segíti a nála kevésbé okos és elhivatott Ljuda felkészülését a vizsgákra. Mintha két lehetséges utat mutatna meg a lányok lezáratlan története (hiszen a diplomáig egyiküket sem kíséri el a regény): a kevésbé okos, viszont csinosabb Ljudára a házasság vár az egyik tanárával, míg a szép arcú, de rendkívül kövér Aszja (aki meg is jegyzi, hogy rossz korban született, hiszen régebben senkit nem zavart volna a kövérsége) tudományos karrier elé néz. Abban viszont mégsem különböznek ők ketten, hogy egyikőjük sem tud kizárólag az egyetemi feladataira koncentrálni, határozottan nehezített pályán haladnak előre, fiú évfolyamtársaikhoz képest: Ljuda is, Aszja is úgy tanulnak egy idő után, hogy közben a közösen vállalt kisfiúra is vigyázniuk kell, amikor pedig Aszja édesanyja meghal, és az apja egyedül marad, az évfolyamelső lánynak ott kell hagynia Moszkvát, és otthonról folytatni a tanulmányait, levelezőn, hogy az

17 *Uo.*, 256.

apjáról gondoskodhasson. Persze, a regény nem állítja élesen szembe a férfiak és nők tudományos pályáját, mivel látjuk azt is, hogy Fljaginnak is megvan a maga otthoni baja: az ugyanakkor kiderül, mennyire kevés nő dolgozik a tanszéken is. Az egyik fiatal és szép oktatónőről megtudjuk ugyan, hogy „Miss Kibernetikaként" emlegetik, de azt is, hogy ezt a címet nem különösebben nagy versenyben nyerte el, hiszen mindösszesze két nő dolgozik ott a fiatalabb korosztályból. Az már a jelenlegi magyar állapotokat jelzi inkább, hogy mégis volt egy olyan érzésem, sokkal kiegyenlítettebb a női-férfi arány ezen a regénybeli szovjet tanszéken, mint a mai magyar tudományos életben.

Ahogy egy rendes orosz regényben illik,[18] a női szereplőket korábbi regényhősnők folytatásaként, új változataként látjuk, és nemcsak mi, az olvasók, de sokszor a többi szereplő is. Aszját egyik évfolyamtársa, Szerjozsa, Anna Kareninának nevezi rendszeresen: bár kettejük hasonlatosságát csak abban látja, hogy milyen könnyedén viselik mindketten a gömbölyűségüket (megjegyzem, a sorra készülő filmadaptációk miatt, amelyekben Anna Kareninát hol Sophie Marceau, hol Keira Knigthley játssza, hajlamosak vagyunk elfelejteni, hogy a regényben Anna, bizony, erősen teltkarcsú). Ha viszont kicsit továbbgondoljuk ezt a párhuzamot Szerjozsánál, azt is felfedezhetjük, mennyire jól fogad itt mindenki egy házasságon kívül született gyermeket, mennyire más helyzetben vannak ezek a lányok, mint volt annak idején Anna. De a házasság egyébként sem jelenik már meg a révbe érkezés egyetlen esélyeként – az imádott férfi helyére a tudomány kerül, ha nem is mindenki számára: „Egyes fiatal lányok számára a tudomány olyan, akár a mesebeli királyfi: eljön, feleségül vesz, és elvisz magával."[19]

De Aszja esetében ott van előképként Tatyjána is az *Anyegin*ből: amikor a család azon töpreng, levelezőn végezze-e a lány a felsőfokú tanulmányait vagy nappalin, úgy döntenek, irány Moszkva, csak „menyasszonyvásár" helyett a főiskolát célozva meg. Persze, ha a két lány, Ljuda és Aszja sorsát egymás mellé tesszük, rögtön kiderül, hogy a főiskola mégis lehet „menyasszonyvásár", hiszen Ljudát éppen ott nézi ki magának jövendőbeli férje, az egyetemi oktató: „Mindezt megtárgyalta a családi tanács, és úgy döntött, hogy Moszkvába küldik. (Egykor így küldte el a családi tanács Tatjana Larinát Moszkvába, a menyasszonyvásárba. Manapság már más szokások járnak, de tehetséges fiatal lánynak mégis könnyebb volt karriert csinálnia Moszkvában.)"[20]

Van azonban a regénynek egy olyan, fiatal női szereplője is, aki nem egyetemi hallgató. Talán ő a legkülönösebb nőalak, akit mindig csak kívülről, mások szemével látunk – Majka Dudorova ugyancsak a nehéz sorsból való kitörés lehetőségeit keresi. Laborasszisztensként kerül a tanszékre, itt varázsolja el, énekhangjával, az idős

18 A regénybeli nőalakok előképeiről nem olvastam a magyar kritikákban, viszont Kun Miklós az idős tanszékvezető, Enen alakját tartja jellegzetes, orosz irodalmi alaknak: „az öreg Zavalisin professzor az orosz irodalomban már-már szokványosan gyenge akaratú, ingatag értelmiséginek ábrázolja" Lásd Kun, *i. m.*, 934.

19 I. Grekova, *A tanszék*, *i. m.*, 44.

20 *Uo.*, 134.

tanszékvezetőt, aki már elvesztette a feleségét is, gyerekeit is, és valamiféle családpótlékot lát meg benne. Majka alakján keresztül is mintha azt akarná megmutatni Grekova, hogy a tanulás már a lányok előtt is megnyit mindenféle lehetőségeket – hiszen Majkának ugyan nincs pénze arra, hogy magánórákat vegyen énekből, de a professzor ezt a költséget átvállalja, és tanárt is keres neki. Aztán viszont nem az történik, hogy kiderül a lányról, csiszolatlan gyémánt lenne: az énektanár hamar rájön, hogy énekes sosem lesz belőle, és ezt meg is mondja a lánynak, aki azonban hallgat a patronálója előtt, órákra nem jár többet, de továbbra is elveszi az énekórákra adott pénzt. Ahogy hazudik neki sok minden másban is, folyamatos színjátékot játszva azért, hogy megőrizze az anyagi támogatását.

Majka Dudorova alakja is rávetül egy irodalmi előképre: pontosabban az egyik szereplő, épp az idős professzor értelmezi félre a lányt azzal, hogy egy mesealakot vél benne felfedezni. Enen késeken járó hableánynak látja Majkát – csak míg Andersen kis hableánya legnagyobb kincsét, a hangját áldozza fel a szerelméért, addig Majkának nincs különlegesen jó hangja, nem is áldoz föl semmit, áldozatokat sokkal inkább az idős férfi hoz őérte. Majka nem a szomorú sorsú kis hableány orosz változata, csak Enen látja annak – és a tévedése annyira hatalmába keríti, hogy a fennmaradt feljegyzéseiben, amelyekről azt remélték, tudományos szenzációkat hoznak majd, ehelyett mindenféle kések rajzaira bukkannak. Hogy miért épp késeket rajzolt, azt csak az olvasó értheti meg, ha felfigyelt arra a hasonlatra, amelyben Majka olyan volt, mint a késeken járó hableány, aki a hangjáért cserébe lábakat kapott ugyan, de a járás hasogató, éles fájdalmát is. Enen kollégái nem értenek ebből semmit, döbbenten nézik a férfi feljegyzéseit, amelyekben képletek helyett késekről készült rajzokat találnak.

Tanulni napi 26 órában

A három lány, Aszja, Ljuda és Majka háromféle viszonyt mutat meg a tanuláshoz. Majka igen hamar feladja azt, hogy énekelni tanuljon, ő valójában jól akar élni, és nagyon tehetségesnek is bizonyul abban, hogy megtartsa az öreg professzor támogatását. Aszjának jól és könnyen megy minden, ő az, aki szinte átveszi a tanárok szerepét is, segít a gyengébbeknek, róla másolják a többiek a jegyzeteket, és ő az, akiben az egyetemi oktatók a saját folytatásukat látják, hiszen nem pusztán magol, de érti is azt, amit megtanul (éppen emiatt viszont nagyon kritikus is egyes oktatókkal szemben). Asztasova a következő dedikációval adja át a lánynak a saját könyvét: „A kedves Aszja Umanszkajának a szerzőtől abban a reményben, hogy ugyanígy viszonozza az ajándékát."[21] Ljuda ezzel szemben nem akkor kezdi el könnyebben venni az akadályokat, amikor a tanított anyag világosabbá válik számára, hanem akkor, amikor kiismeri már magát a tanárok szokásaiban, amikor megérti, hogy az egyetemen a tanulás

21 *Uo.*, 303.

nem más, mint egy rituális tánc, és ennek a rítusnak az elsajátítása sokkal fontosabb, mint elmélyülni a tudományban:

> Megkezdődött a tanítás. Ljuda jobban tanult, mint az előző esztendőben. Természetesen Aszja segítségével, de már ő maga is megszerezte a szükséges gyakorlatot és készséget. Kezdte megérteni, mi hogyan van, milyen feladatot kell és milyet nem kell okvetlenül elvégezni. Megtanulta legyűrni a zárthelyiket, ügyesen használva a puskákat, azt, hogy kell felkészülni a gyakorlatokra, hogyan kell bebiflázni a legfontosabb meghatározásokat anélkül, hogy megértené lényegüket. Az úgynevezett tanulási folyamatot úgy fogta fel, mint valami saját szabályai szerint létező rituális táncot, amelynek semmiféle kapcsolata sincs a tudományos ismeretekkel. Más dolgok tudása volt a fontos: ki hogyan kérdez, kinek hogyan kell felelni (van, aki azt szereti, aki kapásból válaszol neki, van, aki azt, aki némi gondolkodás után), hogyan lehet minél könnyebben betanulni egy szabályt vagy egy meghatározást. Ennek érdekében szájról szájra jártak a különböző, maguk gyártotta kis versikék a megfelelő kezdőbetűk összhangzásával. Mindezt úgy megtanulta Ljuda, mint ahogy egy bennszülött városlakó megtanul úgy menni az utcán, hogy elkerülje a száguldó autókat.[22]

Azt, hogy a tanulásnak nem a tudás elsajátítása a célja, csak egy sajátos beavatási rítushoz, az érettségihez szükségeltetik, látjuk magyar iskolaregényekben: Móricznál a *Forr a bor*ban a gimnázium olyan, mint egy létra, egy-egy lépcsőfok megmászásával egyre magasabb társadalmi rétegbe lehet kerülni, Kosztolányi *Aranysárkány*ában pedig Novák tanár úr is elcsodálkozik, amikor a stréber diák, Ebeczky Dezső az érettségi után is át- meg átismétli a gimnáziumi anyagot. Maga a tanár gondolja az, hogy erre már semmi szükség nincs, érettségi után a felejtés a diákok feladata. Az egyetemen pedig mintha az „egyetemen boldogulás" lenne a legfontosabb tantárgy, és ebben a szerényebb képességű Ljuda elég jónak is bizonyul, bár végül nem a tudomány veszi őt feleségül, hanem az egyik egyetemi oktató. De az is hamar kiderül, még ha a tanárok nem is akarnak vele szembesülni, hogy a kimondott elvárások teljesíthetetlenek, és voltaképpen senki sem veszi őket komolyan:

> Szerjozsa Koch, aki általában nagyon érdeklődő és lustának nem nevezhető ember, fáradságot nem kímélve kiszámította, hány órát kellene dolgozni egy nap ahhoz, hogy valaki a) lelkiismeretesen és önállóan elvégezze az összes házi feladatot, b) feldolgozza az előadások anyagát, c) felkészüljön a gyakorlati és laboratóriumi foglalkozásokra, a dolgozatokra, d) elolvassa az összes ajánlott irodalmat. Kiderült, hogy ez legalább tizenöt óra (ebben nincs benne az előadásokon töltött hat óra). És hol vannak akkor még a szemináriumok, a speckolok, gyűlések és a társadalmi munka? Ezzel együtt kerek húsz óra jön ki. Huszonhat órával pedig senki sem rendelkezik egy nap alatt (alvásra Szerjozska számítása szerint mínusz két óra maradt, csak azt nem tudta, hogy lehet megvalósítani azt a „negatív alvást"). Amikor az évfolyam Komszomol-gyűlésén beszámolt számításainak

22 *Uo.*, 50–51.

eredményéről, évfolyamtársaiból léha nevetést váltott ki, az évfolyamfelelős tanár pedig felszólította: Tartsa magát a lényeghez, és ne bocsátkozzék túlzásokba."[23]

Az egyetemen, derül ki Grekova regényéből, már nem feltétlenül a tanár adja át a tudást a diáknak, könnyen lehet, hogy egy diáktárs jobb tanárnak bizonyul az oktatóknál – Ljuda csak akkor ért meg valamennyit az anyagból, ha Aszja magyaráz neki. A fiatal oktató valójában még sokkal közelebb áll a diákokhoz, mint a tőle nagyon távoli docensekhez és professzorokhoz, a diákokkal érez együtt, őket érti meg akkor is, amikor a bukások magas számáról folyik a vita a tanszéken. A számonkérés hagyományos módjai (már akkor is, azóta is), amilyen az évente kétszer, a vizsgaidőszakban lezajló szóbeli vizsga, valójában alkalmatlanok arra, hogy a tudás megszerzéséhez, elmélyítéséhez hozzájáruljanak: „A vizsgaidőszak különben is szörnyűség. A hallgatók kétszer egy esztendőben, miután az egész szemeszter alatt jóformán nem tanultak (a jegyzetelés és a házi feladatok elkészítése nem számít, ez fizikai munka és nem szellemi), nekivetik magukat a tudománynak, és hatalmas falatokban lenyelik, anélkül, hogy megrágnák."[24]

Egyetemen tanulni tehát olyan, mintha rituális táncot járnának a diákok – a beavatási szertartás, ami ebben az esetben az államvizsga és a szakdolgozatvédés lenne, már kívül van *A tanszék* cselekményidején. De kapunk egy másik rítust helyette, egy doktori védést – hiszen az egyetemen nemcsak diák és tanár közt húzódik markáns választóvonal, de oktató és oktató között is, attól függően, kinek milyen beosztása van, legfőképp pedig milyen tudományos fokozattal rendelkezik. (És az ún. minősítettség problémája is korokon átívelőnek tűnik, ma is ehhez hasonló mondatok hangzanak el egyetemi-főiskolai értekezleteken, doktori és kari tanácsokon: „De nálunk a főiskolán, éppen úgy, mint a többi intézetben, hivatalban, krónikus doktorhiányban szenvedtünk. Gyorsabban haltak ki, mint szaporodtak."[25]) Hogy egy doktori védés mennyire komikus és érthetetlen annak, aki még sosem járt ilyenen, könnyű megtapasztalni, ha egy tapasztalatlan látogatóra odafigyelünk: nem mindenki tudja, hogy a magyar szokásrend szerint, legalábbis a bölcsészeknél, arra a kérdésre, hogy „szeretné-e szóban összefoglalni a téziseit", azt illik válaszolni, hogy „nagyon köszönöm, de a tézisfüzetet eljuttattam mindenkinek, így eltekintek tőle", ahogy azt is némi rutinnal lehet megtanulni, hogy az „és most várom a kérdéseket" felszólítást egyáltalán nem muszáj komolyan venni. Grekova regényében is világos lesz, hogy kérdezni egy doktori védésen nem azért szoktak, mint bárhol máshol, vagyis nem azért, mert kíváncsiak is a válaszra: „Egymás után álltak fel és tették fel kérdéseiket a tudományos tanács tagjai. Szerintem ilyen esetekben nem azért tesznek fel kérdéseket, hogy

23 *Uo.*, 135–136.

24 *Uo.*, 149.

25 *Uo.*, 159.

valamit tisztázzanak, hanem hogy a kérdező fitogtassa saját felkészültségét, bizonyítsa, hogy milyen alaposan ismeri az anyagot."[26]

Színjátékszerű az a doktori védés is, amelyikről a regényben olvasunk – pedig a végén aztán, egészen váratlanul, nem lesz formális védés ez, hiszen a jelölt, mégpedig Asztasova közbelépése miatt, nem kapja meg a doktori címet. Kiderül tehát, hogy hiába a rítusok, hiába minden színjáték, hiába az ellenállás minden váratlanságnak és változtatási igénynek, azért időnként mégis felborítható a megszokott rend. Ez történik a tanszék vezetésére kiírt pályázattal is, amelyet ugyan, jó egyetemi szokás szerint, előre lejátszottnak gondolnak, és az egyetlen lehetséges pályázóra szabnak – aztán viszont, hiába nem lesz másik jelentkező, mégsem lesz tanszékvezető Fljaginból, mert magától visszalép:

> A pályázatra sokáig vártunk. Valamiféle formális okokból Fljagin koronázás nélkül uralkodott mind ez ideig, mint megbízott tanszékvezető. A főnökség végre elszánta magát, és kiírta a pályázatot. Ilyen esetekben magasabb szinten minden előre el van döntve. Pályázatról, mint olyanról, szó sincs. A szabad helyre egyetlen jelentkezés érkezik. Nem tudom, hogy a pályázati szabályzat szerint meg kell-e vitatni a tanszékvezető személyét a későbbi tanszékének értekezletén. Nálunk mindenesetre nem vitattuk meg.[27]

Szembeszállni az egyetemet és a tudományos életet uraló színjátékszerűséggel – bár Grekova regénye éppen attól jó, mert nincsenek benne ilyen egyszerű üzenetek, azért mintha valami ilyesmit mégiscsak próbálna sugallni *A tanszék*. De nagyon finoman sugalmaz azért. Még az első jelenetben a tanszékvezető mindenféléről beszél az értekezleten, a hársfákról, Karamzinról, bukásról – majd egy kiskutyáról. Nem is érti senki, hogy jön ide ez a kiskutya:

> Enen tovább motyogott egyre érthetetlenebbül:
> – Igen, a hárs magja… miről is beszéltem? Úgy kell tanítani, hogy kijöjjön a kiskutya…
> – Miféle kiskutya? – kérdezte Szpivák
> – Hosszú lenne elmondani, majd legközelebb – felelte Enen, és elhallgatott.[28]

De Enen nem meséli ezt el soha, a kollégái annyit érzékelnek, hogy összeviszsza beszél már, és a tudományos munkáról is lemondott – csak a hagyatékát rendező Asztasova (aki, könnyen lehet, el is felejtette addigra a kiskutyának ezt az emlegetését), és sokkal inkább az olvasó jöhet rá, mire is gondolt az öreg professzor ezen az értekezleten. A hagyatékban fennmarad ugyanis egy feljegyzés, amelyben Zavalisin elmeséli a kiskutya történetét, amit egy neves rendezőtől hallott. A kutya egy kis, vidéki színház próbáira járt rendszeresen a gazdájával, egy idős színésszel. Szépen

26 *Uo.*, 281.

27 *Uo.*, 327.

28 *Uo.*, 21.

meghúzta magát mindig, de amint a próba végetért, felszaladt a színpadra. A próba végét pedig onnan tudta tévedhetetlenül, hogy akkor a színészek a színpadias hanghordozásról áttértek a hétköznapi, természetes beszédmódra. Aztán: „Történt egyszer, hogy (nem egészen a saját akaratából) városunkba került egy valóban ízig-vérig tehetséges színész (nevezzük A.-nak). Felvették a színházba, s szerepet abban a darabban kapott, amelyet én rendeztem. Megkezdődött a próba. De mi történt? Mihelyt megszólalt A., a kiskutya tüstént kiszaladt a színpadra. Tehát – fejezte be elbeszélését V. – mindig úgy kell dolgozni, hogy kijöjjön a kiskutya."[29]

Hát ezt akarta elmondani az idős professzor azon a tanszéki értekezleten. De ehelyett inkább aludt egy kicsit, és eltűrte, hosszú pályája alatt már sokadszor, hogy a bukási arányokról vitatkozzanak. És ezért lehet jelentősége annak, hogy a regény orosz címének kétféle jelentése van: amíg még nem adták ki a magyar fordítást (erről a regényről ugyanis már akkor is kijöttek rövid, magyar elemzések, amikor csak oroszul volt olvasható), addig *A katedra* címváltozatban is találkozhattunk vele. Kun Miklós szerint az „ex katedra" kijelentésekre utalhat az orosz cím,[30] szerintem sokkal inkább az előadói dobogó és a színpad hasonlóságára. Egyáltalán nem állítja a regény, hogy Zavalisinnek mindenben igaza van, hogy az irtózása a tantervi változtatásoktól, a kiábrándulása a tudományból példaként állítható mindenki elé.[31] De annyi biztos, hogy a regény azokat is beinvitálja a színfalak mögé, akik nem mozognak otthonosan egy egyetemen vagy főiskolán, és megmutatja, hogy, ha sajátos módon is, de iskolának tekinthető még az egyetem – és márcsak ezért is megérdemli *A tanszék*, a kevés „egyetemregény" egyike, hogy adjunk neki egy esélyt és olvassuk el, hiába nem divatos ma „szovjet" irodalmi műveket a kezünkbe venni.

29 *Uo.*, 271.

30 „A fordítás legalább annyira szükségszerű, mint elkerülhetetlen kompromisszumai ezúttal már a címmel kezdődnek, hiszen nem csupán egy behatárolt egyetemi közösség dolgozóiról, hanem ezeknek az embereknek az előadói emelvényről, átvitt értelemben is ex katedra tett, megfellebbezhetetlen megnyilvánulásairól van szó." Kun, *i. m.*, 934.

31 Az kétségtelen, Grekova egy interjúban is elmondja, hogy a teljes egészében fiktív Enen figurája áll hozzá a legközelebb: „Számos olvasó viszont úgy véli, hogy Enent, *A tanszék* című regényem főszereplőjét élő eredetiről »másoltam«; valójában ezt a figurát teljes egészében én találtam ki – leszámítva a gondolatait, amelyek sokban megegyeznek a magaméival." I. Grekova, *Az ötlet születése és megvalósulása*, ford. Gereben Ágnes, Nagyvilág, 29(1984), 12. sz., 1867. Holott a kritikákban leginkább Nyina Asztasovát tartják szerzői „alteregónak": nyilván amiatt is, mert ő a legfontosabb női figura, és egyben a regény női elbeszélője. (Kun Miklós szerint, például, „szemmel láthatólag" Asztasova áll legközelebb a szerzőhöz, ld. Kun, *i. m.*, 934.)